

УДК: 811.161.2Є'373

ЕМОЦІЙНО ЗАБАРВЛЕНА ЛЕКСИКА В МАЛІЙ ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Галина Бойко

*Національний університет „Львівська політехніка”,
кафедра іноземних мов, секція мовної підготовки іноземних студентів,
вул. Карпінського, 2, кімн. 301, 79013 Львів, Україна
тел.: 032 258 27 53
ел. пошта: galbojko@gmail.com*

Досліджено емоційно забарвлену лексику в малій прозі Івана Франка. Простежено використання емоційно та експресивно забарвлених слів у художньому стилі української літературної мови. Здійснено поділ лексичного матеріалу на слова позитивного, негативного та нейтрального забарвлення. Виявлено особливості художньої мовотворчості Івана Франка.

Ключові слова: українська мова як іноземна, художня література, порівняльний аналіз, емоційно забарвлена лексика, експресія.

Метою дослідження є систематизація, узагальнення і порівняльний аналіз емоційно забарвленої лексики української мови та збагачення словникового запасу студентів-чужоземців.

Практична цінність роботи полягає у можливості використання на заняттях з української мови як іноземної багатства лексичного матеріалу української мови за творами Івана Франка.

Лексика (від дав.-гр. τὸ λέξικόν – сукупність слів мови чи діалекту та словниковий склад мови письмєнника чи художнього твору) – словниковий склад мови. Крім того, терміном „лексика” також позначають окремі пласти (книжна, емоційно забарвлена, нейтральна) або групи (побутова, професійна, сільськогосподарська) лексики, словниковий склад окремих творів чи письменників. Науку, яка вивчає словниковий склад, називають лексикологією.

Потреба донести лексичне значення слів до чужоземців вимагає ретельної підготовки. Вивчення семантики слів має вагомє значення для розуміння мови, а роз’яснення додає довершеності загальному процесу навчання. Окрім того, якщо мовний матеріал взято з творів відомих українських письменників і на його основі вивчається лексика, то вивчається і стиль творів, і творчість самого автора, що дуже важливо для іноземців.

У лексикології слова вивчають з точки зору їхнього значення, стилістичного забарвлення, вживання в мові та походження. Залежно від мети спілкування вибирають з усього багатства мовних засобів найбільш дієві, виразні. Відбувається своєрідний відбір мовного матеріалу, його організація, а це приводить до появи в мові певних стилів. Емоційно-експресивне забарвлення і функціонально-стильова належність слів – різні за природою вияви одного явища. Різниця полягає в тому, що слова, які характеризуються певною функціонально-стильовою належністю, можуть бути позбавлені емоційно-експресивного забарвлення.

Слова, що належать до стилістично забарвленої лексики, характеризуються насамперед наявністю чи відсутністю в них конотативного значення, тобто певних емоційних відтінків. Більшість слів, навіть стилістично забарвлених, сприймаються без будь-яких емоцій. Це експресивно нейтральна лексика. До неї належать слова, що позначають різні абстрактні поняття (*ідеал, істина, демократія, гуманізм, суспільство, буття, самовідданість, недоторканність, мислити, тотальний*), слова з виробничо-професійної галузі (*цех, електрозварювання, катод, ротор*), терміни (*катет, гіпотенуза, тангенс, синус*), історизми (*бунчук, литаври, драгоман, ясир*). Але є частина слів, які надають висловлюванню емоційного забарвлення, містять стилістично-оцінний відтінок. Це експресивно забарвлена лексика. До неї переважно належить: книжна піднесена лексика: *мисль, бентежність, торжество, благоговіння, глава, страж, воїн, чадо, десниця, перст, достойний, волелюбний, незборимий*; поетичні слова: *легіт, відлуння, можуть, борня, виднокрай, розмай, блакить, ладо, дівчинонька, лебідонька, живодайний, легкокрилий, золототканий, осяйний, надхмарний, гожий*; розмовно-просторічна лексика: *добряк, базіка, гувльвіса, морока, панькатися, комизитися, приндитися, забрьоханий, підтоптаний, лупатий*; вульгаризми: *пика, морда, дурило, хамло* тощо.

Емоційно забарвленими часто є слова-синоніми до стилістично й емоційно нейтральних слів: *кінь – шкапа, прибічник – поплічник, іти – шкандибати, говорити – базікати, товстий – дебелий*. Емоційність властива словам, що називають різні почуття (радість, гнів, горе, захоплення, огиду), виражають якісну оцінку предметів та явищ. Такі слова містять емоційний елемент уже у своєму лексичному значенні. Позитивне емоційне забарвлення мають, наприклад, слова *щастя, радість, жага, кохання, шана, рідний, любий, ніжний, чарівний, ласкавий, вабити, радіти, любити, кохати*. Сумний настрій навіюють своїм лексичним значенням слова *жаль, сум, журба, туга, розлука, відчай, розпач, сумний, журливий, розпачливий*. Негативні емоції викликають лайливі слова й вульгаризми *негідник, шкуродер, шахрай, ледащо, неотеса, пика, потвора, лихий, нікчемний, мерзенний, осоружний, бридкий, гидкий, паскудний, брутальний*. У літературній мові лайливі й вульгарні слова використовують рідко, їхнє надживання створює негативне враження про мовця чи самого автора. Є низка слів, які мають помітний відтінок урочистості: *вітчизна, батьківщина, велич, подвиг, провісник, поборник, визвольний, величний, вікопомний, доленосний, нездоланий*.

Отже, експресивна лексика сучасної української мови з погляду її значення і емоційного забарвлення – неоднорідна. З одного боку, вона об'єднує слова, що виражають своїм лексичним значенням різні емоції (*любов, жах, гнів*) або є засобом емоційної оцінки явищ дійсності (*гарний, гидкий, дурний*), а з іншого, слова, емоційне забарвлення яких досягається використанням певних суфіксів (*бабуся, дідуньо, зайчисько, голуб'ятко*). В українській мові, як і в будь-якій іншій, протиставляються звичайно експресивні слова з позитивним (*матуся, ласкавий, чудовий*) і негативним (*п'янюга, ледащо, бридкий*) значенням; деякі з них за цією ознакою вступають в антонімічні пари: *добро – зло, радість – горе, трудяга – ледар, вовчик – вовчище, веселий – сумний, ввічливий – брутальний, вродливий – потворний, веселитися – сумувати*. Але в конкретному мовленні окремі слова можуть набирати протилежного емоційного забарвлення порівняно з тим, що за ними закріплено в лексичному складі мови, тобто слова з позитивним значенням можуть набувати негативного забарвлення і, навпаки. Таким чином, і стилістичне забарвлення слова, і його

стилістичні властивості повністю розкриваються тільки в словесному або ситуативному контексті.

Заглянувши до різних ділянок літературного й наукового життя, до різних сфер духовних інтересів І. Франка, можна побачити всеосяжність експресивних засобів його мови, багатство лексики його творів. З. Т. Франко писала: „Невід’ємним компонентом художності, і зокрема художності мови, є правдивість відтворення дійсності, краса й сила зображення. Якщо правдивість і природність живописання, гармонійність і витонченість висловлення у творі викликають у читача естетичні враження, то пристрасність відтворення – емоційні. Враження (або експресія) прекрасного й почуттєвого в мові творчого самотнього письменника характеризується не лише ступенем наснаги, а й засобами, їх комбінаціями та варіюванням. Експресивні засоби в мовотворчості письменника індивідуальні, а в кожному жанрі специфіковані. Такими вони є і в численних різновидах багатющої мовної практики І. Франка. Про художню мовотворчість І. Франка не можна говорити як про щось цілісне, єдине ні в синхронному плані, зважаючи на її жанрову різноманітність, ні в діахронному, беручи до уваги природне її мистецько-зображувальне вдосконалення і поступову змінність художньо-стильових манер. Вона винятково розмаїта жанрами, манерами, а отже, й мірою використання різних народно мовних джерел: фольклорного, говіркового, розмовного; книжних традицій і елементів різних функціональних стилів та експресивних стилів мовлення. Мовна творчість І. Франка розвивалась у руслі національної літературної мови в її західній літературно-мистецькій практиці і з орієнтацією на загальномовні зразки. Тому в ній при її загальнонародній основі було чимало місцевого, що не влилося в нормативну загальнолітературну мову і залишилося її обласними елементами. Але поряд з позанормативними елементами мова творів І. Франка поповнювалась відповідно до віянь часу елементами інтернаціонального фонду, запозиченнями з близько-споріднених мов” [10: 19].

„Поет користується в значній мірі готовою вже поезією мови, готовим засобом абстракції і абревіатур, але все-таки треба признати, що правдиві поети... з багатого запаса рідної мови вміють вибирати власне такі слова, які найшвидше й найлегше викликають у нашій душі конкретне смислове враження”, – писав І. Франко у відомому дослідженні „Із секретів поетичної творчості” [6: 43]. Різноплановому зображенню картин в оповіданнях підпорядковане функціонування емоційно-оцінної лексики. Разом з іншими мовними засобами лексеми емоційно-оцінного змісту допомагають реалізувати авторський творчий задум, створюють образну систему, яка лежить в основі художнього твору.

Для змалювання певних відчуттів, настроїв, процесів, які вже в своєму значенні містять позитивне чи негативне забарвлення, І. Франко добирає велику кількість оцінних лексем: *радість, журба, горе, сум, туга, жаль, жах, ніжність, любов, кохання, щирість, ненависть, гнів, добрий, лихий, злий* та ін. Ці слова можуть виражати позитивну чи негативну оцінку явищ з погляду мовця і з погляду будь-якої суспільної групи (*милий, щирий, любий, коханий, ясний, красний, змучений, жорстокий, нещасний, немилосердний, хороший, чудовий, страшний*) [Див.:4: 43].

Емоційність звичайно притаманна лексичному значенню як його безпосередньому компонентові, всім тим словам, що виражають якісну оцінку предметів, явищ, дійсності, осіб та стану, почуттів людини. Функцію експресивних оцінних слів в українській мові виконують іменники (*щастя, радість, щирість, журба, лють*), прикметники (*милий, коханий, щирий, чарівний, веселий, сумний*,

тужливий, жахливий, нікчемний, мерзенний), прислівники (*весело, радісно, сумно, тужливо, млосно, жахливо*) і дієслова (*любити, ненавидіти, кохати, сумувати, радіти*). Їхнє емоційне забарвлення не залежить від мовного контексту, оскільки воно міститься в самому значенні слова [4: 43].

Для змалювання типових образів знедолених, картин їхнього соціального життя І. Франко добирає велику кількість оцінних лексем негативного змісту. Це слова, які своєю семантикою відповідають реаліям, що здатні органічно, завдяки власним якостям викликати неприємні відчуття. Їх дуже багато в „Бориславських оповіданнях” („Лесишина челядь”, „Два приятелі”, „Будяки”, „Малий Мирон”, „Вівчар”, „Муляр”, „Історія кожуха”, „Свинська конституція”) І. Франка: *нужда, гризота, лахмання, недостаток, недоля, погань, нудота, самота, недуга, нещастя, біда, розлука, горе, туга* та ін. Названі лексеми розташовані в центрі висловлювання, несуть на собі велике навантаження соціально загострених подій і фактів, наприклад: „Ой, бо то й *натерпівся* він усілякого *лиха*, відколи *померли* його родичі на *холеру*” [12: 5]; „*Логано* було жити на світі...”; „Нема науки без *муки*” [12: 226]; „Стільки *брехні*, стільки *фарисейства*, стільки дрібної *злости*, і безтямності, і *нещирості*” [12: 472]; „А вже найбільш була біда Миронові з тим мисленням” [12: 69]; „О, тут *тяжка, погана* служба!” [12: 366]; „Уся *важка* щоденна робота тих людей приноситься передо мною, мов хмара...” [12: 59].

Додаткову емоційно-оцінну функцію в „Бориславських оповіданнях” та інших творах виконують порівняння як один із елементів словесної реалізації сюжету. Порівняння у мові І. Франка – це засіб типізації, спрямований на створення образу в широкому розумінні цього слова, зокрема на змалювання картин життя, типізації персонажів. Для творчості письменника характерним є використання порівнянь як завершального акорду до цілої раніше створеної словесної картини. Вони підсилюють певну ідею, зображену в реченні, наприклад: „Нічого, сумнішого в світі, як товпа ріпників, спішачих на роботу до ям. Улиці вузьенькі, на котрих болото ніколи не висихає, талабоване тисячами ніг. Край улиць ями та горбки глини, – *немов глибоченні гроби, отверті для тисячі живих жертв*” [12: 280]; „Зітхнув важко, витяг сопілку з-за пазухи, загравав, затилікав, та так дрібно та тужно, *немов в тім голосі тонула вся його надія на тихе щастя*” [12: 13]; „Анна всміхнулась до неї, та якось сумно, *мов крізь сльози*” [12: 10].

У функції порівняння автор використовує іноді цілу розгорнуту картину, яка сама є своєрідним емоційно-оцінним образом, наприклад: „Вечоріло. Сонце закотилось за тяжкі, сірі хмари, від заходу протягнув холодний вітер; збиралось на негоду; ціла хмара густого удушливого нафтового сопуху лягла на Борислав, *немов убожество і недоля придавила його своїми широкими крильми*” [12: 344].

Вдало дібране порівняння завжди є виявом авторського ставлення до певних подій, дійових осіб, їхніх учинків. І. Франко виражає велику симпатію до трудящої людини. Страшні і тяжкі умови життя народу письменник порівнює зі становищем худобини, нічних птахів тощо, наприклад: „Чоловік, як *худобина*, в такій норі швидко нінащо зведеться” [12: 304].

В оповідання бориславського циклу вживаються такі поодинокі прикладки-порівняння, як: *Іван – бідолаха, смуток – туга, тьма – тьменна* та ін. Іноді вони створюють цілий емоційний образ, наприклад: „Василь, певне, сидючи на припічку і вдивляючись в меркотячу грань, і не подумав, що, може, й його синові прикро приходилось сеї ночі, що, може *Бабуся-Грижа* й йому засіла в голові” [12: 329].

Відповідний стилістичний ефект часто досягається вживанням ряду експресивно забарвлених синонімів. Це сприяє підкресленню, виділенню якоїсь певної риси зображуваного, появи конкретної особливості характеру, вдачі героя та ін. Яскравим прикладом такого вживання синонімів є опис картини життя, наприклад: „В шинку не було нікого; *брудна, вогка* світлиця була слабо освічена лампою, ...” [12: 62]; „Звичайне – *гризота, сварка та бійка*” [12: 4]; „О, тут, *тяжка, погана* служба!” [12: 366].

Типовим явищем у творчості письменника є використання антонімічних оцінних слів в одній фразі, наприклад: „Як *страшно*, як *хороше* вона виглядала у ті хвилини” [12: 5]; „... Ні, не *поміч*, а *загибель* жде ту на вас” [12: 306].

Порівняно з лексемами негативного змісту в оповіданнях І. Франка вжито слова, забарвлені позитивно, які виражають радість, любов, щастя, задоволення. В оповіданнях вони трапляються рідше, ніж слова негативно забарвлені, тому що І. Франко велику увагу приділяв зображенню тяжкого життя народу, на долю якого випало більше суму й горя, ніж радості, наприклад: „Вона була ще *найщасливіша* на всю хату” [12: 5]; „*Любо* якось та *легко* ставало на серці” [12: 10]; „Але мені дивно було, чого-то Хома так *тішиться* і бігає по хаті” [12: 269]; „– А ти приходиш по році, як бачу, не дуже задоволений, – мовив учитель *усміхаючись лагідно*” [12: 471]; „Бачиш, *любий* приятелю, се *щира* правда, що ми тепер уже не мусимо робити панщини” [12: 327]; „Разом із десятником пішов до Юдки, *радий*, що прецінь знов дочекається кожуха в хаті” [12: 325].

Серед художніх порівнянь І. Франка знаходимо чимало постійних, які характерні для усної народної творчості. Поряд із іншими оцінними мовними засобами вони виконують зображальну функцію, а часом несуть додаткову, раніше не відому інформацію, наприклад: „Витріщаю очі – суне мій вуйко, як *копиця сіна в темноті*” [12: 365]; „Чому ти ніколи не погадаєш наперед, що маєш сказати, а все десь таке ляпнеш, *мов на лопаті вивіз*” [12: 69]; „Мені переверталось у серці і кипіло, *мов у кітлі*” [12: 269]; „Аж ось і підмайстер надійшов, фукаючи чогось, як *ковальський міх*” [12: 61].

Потрібний авторів стилістичний ефект створюється також тим, що чимало звичайних, нейтральних слів в одному контексті виступають як емоційно забарвлені, а в іншому як звичайні. Стилiстично нейтральні вони будуть тоді, коли вживаються у прямому значенні, а емоційного забарвлення ці слова набувають тоді, коли вжиті в переносному значенні, наприклад: „Місяць несміло, *блід*о поглядає крізь мутні шибки” [12: 12]; „Вітер *стогне* у верхів'ях дерев” [12: 365].

Щільно переплетені різні семантико-стилістичні елементи як засоби зображення конкретних чудових пейзажів і жахливих картин тяжкого життя ріпників. На фоні незайманої природи ще страшнішим і трагічнішим постає світ визиску, недолі і злиднів, у якому живуть і діють Франкові герої. У таких текстах один тип лексики (позитивно забарвленої) змінюється іншим (негативно-оцінним), підкреслюючи протилежність життєвих явищ, понять, почуттів, думок, людських характерів тощо.

Щоб досягти максимального результату, передусім необхідно ознайомити студентів-іноземців з короткими історико-літературними та біографічними відомостями про автора. Обсяг відібраного матеріалу залежить від ступеня знайомства читачів з творчістю письменника, а також чинників, що стосуються рівня підготовки тих, хто навчається. Певною мірою варто торкнутися тих сторінок життя і діяльності автора, які зумовили появу пропонованого літературного твору. Текст супроводжують запитання, які дають змогу перевірити його розуміння. Окремо

можна подати відомості про твір, його місце у творчості письменника. Важливою є попередня інформація, яка дає уявлення про історичну епоху, час, події, героїв конкретного твору, тобто орієнтує іноземного читача в часовому плані дії, місці дії, визначенні героїв. Її подають у формі бесіди, спираючись на навчальні матеріали. Цьому передують скрупульозний аналіз тексту, виявлення та семантизація лінгвокраїнознавчих одиниць, функціонально значущих для розуміння змісту твору. Завдання можна подавати у вигляді коментарів до країнознавчо цінних слів, рядів тематично пов'язаних слів. Варто залучати до передтекстової роботи засоби наочності, малюнки-ілюстрації, фото, аудіовізуальні матеріали.

Читання творів українських авторів, а особливо І. Франка – один із важливих видів мовленнєвої діяльності, суттєвий складник процесу вивчення будь-якої мови як іноземної. Найчастіше воно є засобом навчання, що сприяє збагаченню лексичного запасу студентів-іноземців, виробленню вміння працювати з перекладним і тлумачним словником, розвитку чуття мови, глибшому проникненню в образну систему мови, а у зв'язку з комунікативним спрямуванням процесу навчання мови формує мовленнєві вміння та навички.

1. Басс І. І. Художня проза І. Франка / І. І. Басс. – Київ, 1965. – 311 с.
2. Дорошенко С. І. Вступ до мовознавства / С. І. Дорошенко, П. С. Дудик. – Київ : Вища шк., 1974. – 296 с.
3. Люстрована енциклопедія Історії України (від найдавнішого часу до кінця 18 ст.). – Київ : Спалах ЛТД, 1998. – 216 с.
4. Кобилецький Ю. С. Творчість Івана Франка: до сторіччя з дня народження (1856–1956рр.) / Ю. С. Кобилецький. – Київ, 1956. – 357 с.
5. Кравченко М. В. Емоційно-оцінна лексика в „Бориславських оповіданнях” І. Франка / М. В. Кравченко // Укр. мова і літ. в школі. – 1982. – № 3. – С. 43–49.
6. Ольховий Я. І. Село І. Франка / Я. І. Ольховський // Жовтень. – 1981. – № 8. – С. 105–106.
7. Омельченко В. І. Живописець слова: до 130-річчя від дня народження І. С. Нечуя-Левицького / В. І. Омельченко. – Київ : Товариство „Знання”, 1968. – Серія 5. – № 10. – 48 с.
8. Про поетичний словник І. Я. Франка // Культура української мови : довідник. – Київ, 1990. – С. 209.
9. Серeda В. Т. Витоки стильової манери видатного прозаїка / В. Т. Серeda // Літературознавство. – 1988. – № 11. – С. 11–8.
10. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – Київ : Наук. думка, 1969. – 439 с.
11. Сучасна українська літературна мова / [за ред. О. Д. Пономарева]. – 3-тє вид. – Київ : Либідь, 2005. – 400 с.
12. Франко І. Я. Твори: в 50-ти томах / І. Я. Франко. – Київ, 1976–1986. –Т. 15. – С. 5–365.
13. Франко З. Т. Хто ми? Звідки родом? / З. Т. Франко. – Київ, 1990. – 48 с.
14. Франко З. Т. Засоби художньої експресії у мові творів І. Я. Франка / З. Т. Франко // Укр. мова і літ. в школі. – 1979. – № 12. – С. 19–25.
15. Чабаненко В. А. Теоретичні засоби дослідження експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко // Мовознавство. – 1984 – № 2. – С. 11–8.

**EMOTIONALLY CHARGED VOCABULARY IN FRANKO'S SHORT
STORIES AT LESSONS OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE**

Halyna Boiko

In this report we are researching the emotionally charged vocabulary in Franko's short stories and the use of emotionally charged, expressive words in the artistic style of literary Ukrainian. Vocabulary words are differentiated according to positive, negative and neutral coloring, and the characteristics of the artistic language of I. Franko are explored.

Key words: emotionally charged vocabulary, expression, Ukrainian as a foreign language, imaginative literature, comparative analysis

**ЭМОЦИОНАЛЬНО ОКРАШЕННАЯ ЛЕКСИКА
В МАЛОЙ ПРОЗЕ ИВАНА ФРАНКО
НА ЗАНЯТИЯХ ПО УКРАИНСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ**

Галина Бойко

Исследовано эмоционально окрашенную лексику в произведениях И. Франко. Прослежено использование эмоционально окрашенных и экспрессивных слов в художественном стиле украинского литературного языка. Совершено разделение лексического материала на слова положительной, отрицательные и нейтральные слова. Выявлены особенности художественной речи И. Франко.

Ключевые слова: украинский язык как иностранный, эмоционально окрашенная лексика, экспрессия, художественная литература, сравнительный анализ.

Стаття надійшла до редколегії 15.03.2012

Прийнята до друку 2.04.2012